

*A NYÍREGYHÁZI NAGYTEMPLOM
ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGE*

2014. október 25.

Garai Péter

Az evangélikus városi „nagytemplomok” megszületése hazánkban

a **Türelmi Rendelet** (Edictum Tolerantiae)
kihirdetése (1781. október 29.) után:

„...úgy akarjuk, hogy az ágostai és a helvét hitvallásúaknak, valamint a görög szertartású nem egyesülteknek minden olyan, nyilvános vallásgyakorlattal nem bíró helyen, ahol van száz nem katolikus család, s van elegendő, törvényes úton biztosított fedezetük imaházak, lelkészlakok, tanítólakások építésére, ...

legyen szabad ... magán imaházakat oly módon felépíteni, hogy ezeknek se tornyuk, se harangjuk, se közútról nyíló bejáratuk - olyan, mint a nyilvános templomoknak van - ne legyen...”

1782–1787 között 218 építési engedélyt adtak ki szerte az országban!

A nyíregyházi Nagytemplom „kortársai”

-**Pozsony**, egykori „német” templom (1774-1775)

építőmesterek: Walch Mátyás, Kimnach Lajos

-**Sopron** (1782-1783)

építőmesterek: Neumayer Lőrinc, Ringer József

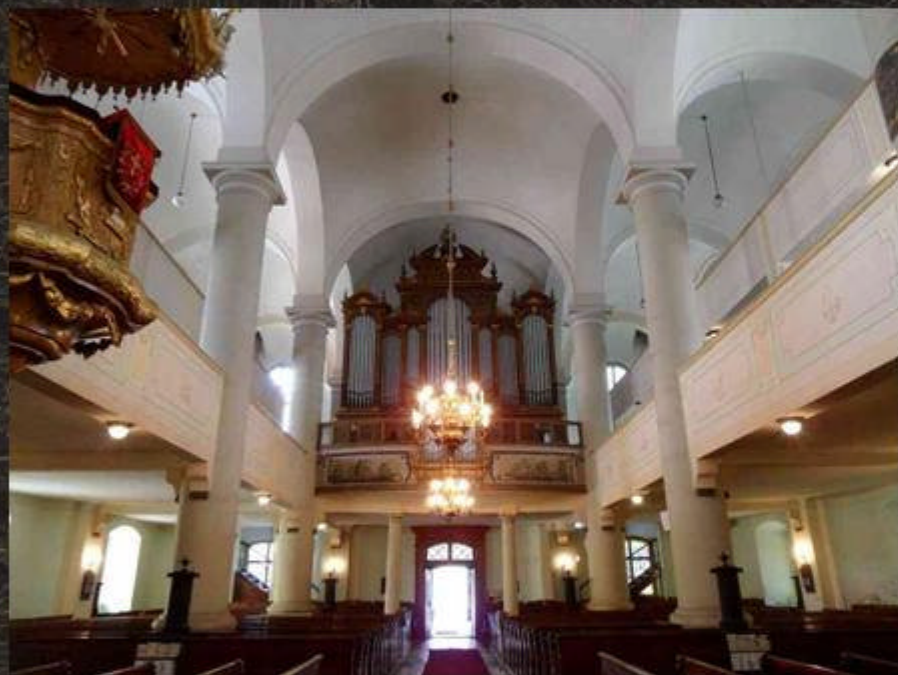
-**Győr**, Öregtemplom (1784-1785)

építőmesterek: Neumayer Jakab, Grossmann József

-**Szarvas**, Ótemplom (1786-1788)

építőmester: Kimnach Lajos (Pozsony)

A nyíregyházi Nagytemplom „kortársai”: hasonló belső téralakítású templomok

Sopron (1782-1783)

Győr (1784-1785)

- háromhajós, közel azonos magasságú, oszlopokon nyugvó, boltozatos terek, három oldalról karzatokkal határolva – későbarokk-copf stílusban

A nyíregyházi Nagytemplom „kortársai”: hasonló belső téralakítású templomok

Szarvas (1786-1788)

Igló (1790-1796)

- gyakori a két karzatszint, a templom általában téglalap alaprajzú, de előfordulnak kivételek (pl. Igló latin kereszt alakú)

A nyíregyházi Nagytemplom építése

-1782. március 10. Templomépítési kérelem elküldése a Helytartótanácsához

-1783. április 14. A Helytartótanács elutasító válasza

-1783. június 23. Folyamodvány II. József császárhoz, amely elfogadásra talált

-1784. március 24. A templom fő méreteinek kitűzése:

a császári „engedelem” szerint 22 öl hosszú (41,72 m) és 12 öl széles (22,76 m)

-1784. március 25. Az alapkövetétele „a templom északi szegletében”

templomépítő lelkész: Schmál Sámuel

FÖLDSZINTI ALAPRAJZ M 1 : 100

- 1786. október 22. A templom felszentelése (Coroni Frigyes esperes)

A nyíregyházi Nagytemplom építése

Részlet Dr. Vietórisz István: Tirpákok c. művéből

*„Itt van a terv”, mondá, „szép terv, méltó kivitelre,
Szó nem elég csengő, hogy a szerzőjét kidicsérje.
Külseje: egyszerűség, tömegével hatna leginkább,
Ámde arányaiban nemes összhang tárul előnkbe,
Tornya is úgy illik hozzá, hogy kár feszegetni...”*

A templom felmérési terve (BME
Építészmérnöki Kar hallgatói)

A nyíregyházi Nagytemplom építése

Templomépítő mesterek:

-Tervező: **Giuseppe Aprilis (Aprile)** - Carona, Észak-Itália

-Építésvezető: **Kriechbaum Ignác** vármegyei mérnök

-Kőműves munkák: Bertnicsek Leopold, majd Kriechbaum I.

-Kőfaragó munkák: Lertz Márton - Sátoraljaújhely

-Ács munkák: Johann Georg Oswaldt - Tokaj

Az építkezés teljes költsége: 11.358 forint + 2000 Ft 50%-os tokaji hídvám

A gyülekezet létszáma (1782): **5412 lélek, 662 adakozó (családfő)**

Az építkezés időtartama: **2,5 év**

A nyíregyházi Nagytemplom építése

Részlet Dr. Vietórisz István: Tirpákok c. művéből

*„Készül a szentegyház. Tornyát már megszabadítják
Rengeteg állványtól, látszik, csinosan kipucolták,
Végin aranygomb ül, tündöklő csillag az égig –
Úgy ragyog, úgy mosolyog híveink arcán az érzés,
Messze tanyákra mikor látják fényben kiragyogni.”*

A nyíregyházi Nagytemplom építése

A berendezés elkészültének évét (1788) őrző feliratos kőtábla:

*„Ez az imádság háza,
amelyet József király engedélyével
az evangélikusok állítottak.”*

A nyíregyházi Nagytemplom tervezője

Giuseppe Aprilis és testvére, Salvatore Aprilis (1731-1771) közös munkái

Kállósemjén, Kállay-kastély
(1763)

Nagykálló, rk. templom
(1753-1783)

Nagykálló, egykori
szabolcsi vármegyeháza
(1769-1784)

A nyíregyházi Nagytemplom főbb adatai:

A város legrégebb, ma is álló épülete, műemléki védettségű

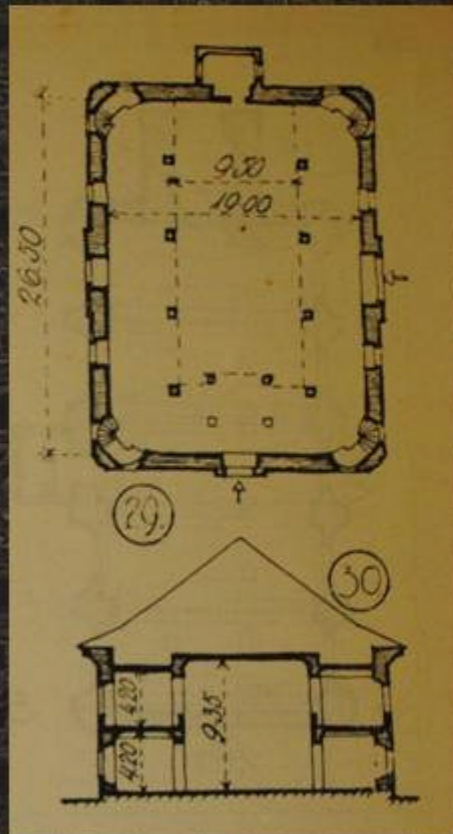
Hazánk 2. legnagyobb evangélikus temploma

(Békéscsaba a legnagyobb)

Falak vastagsága:	1,3-1,5 m
Pillérek mérete:	1,3x1,6 m
Homlokzatok magassága:	14,5 m
Tetőgerinc magassága:	23,0 m
Torony zárópárkány magassága:	34,0 m
Csillag magassága a tornyon:	55,5 m

A nyíregyházi Nagytemplom főbb adatai: a belső tér méretei, a „kortársakkal” összehasonlítva

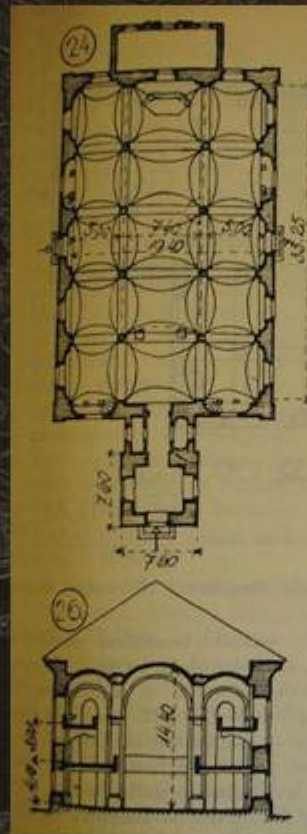

Győr: 19,0 x 26,5 m

oldalhajó: 4,5 m

főhajó: 9,5 m

belmagasság: 9,3 m

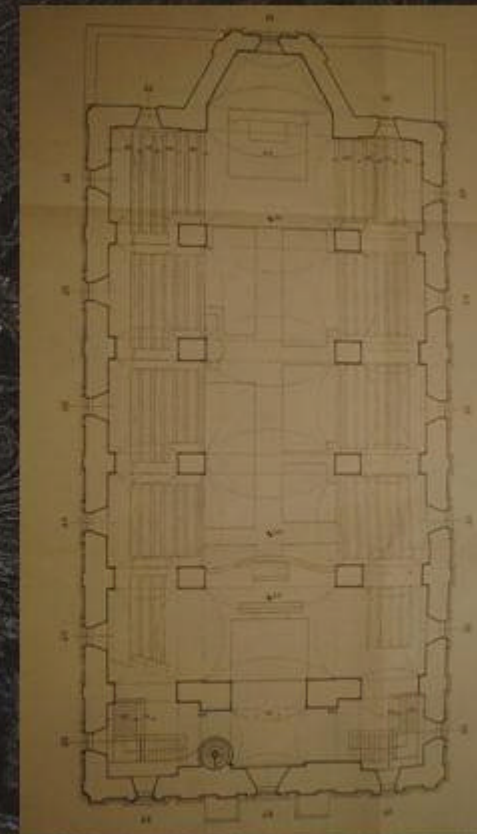

Sopron: 19,4 x 33,3 m

oldalhajó: 5,0 m

főhajó: 7,4 m

belmagasság: 14,4 m

Nyíregyháza: 20,3 x 39,7 m

oldalhajó: 4,5 m

főhajó: 8,2 m

belmagasság: 13,7-14,0 m

A nyíregyházi Nagytemplom belső tere

típusa: háromhajós csarnok-, vagy teremtemplom

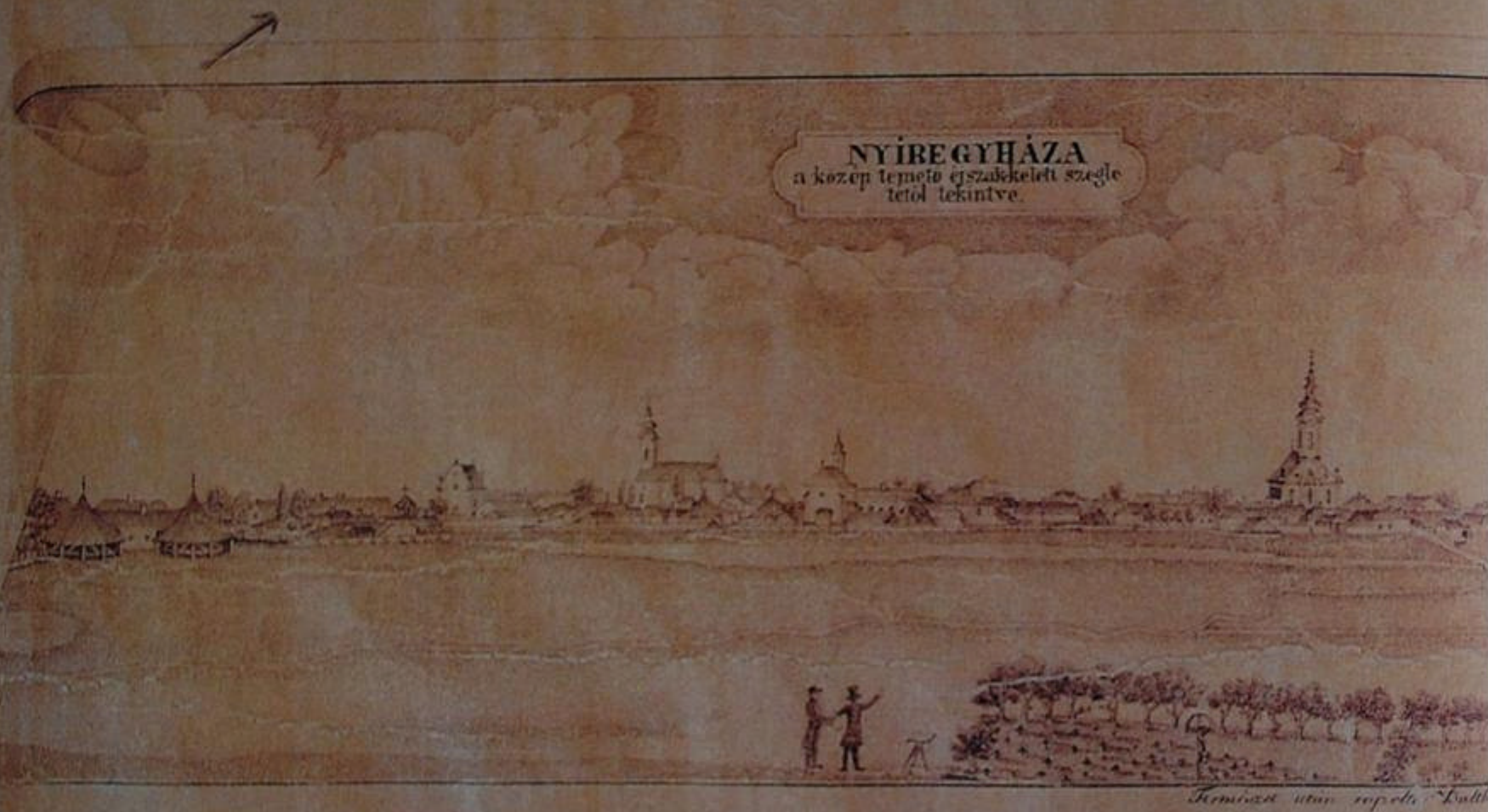

A főhajó látványa az orgonakarzatról

A déli oldalkarzat részlete

A nyíregyházi Nagytemplom a városképben

Látkép 1850 tájáról

forrás: Burget Lajos-Csutkai Csaba: Nyíregyháza

A Nagytemplom legkorábbi ismert építészeti ábrázolása:
az 1840-41-ből származó **foronymagasítási terv** lapjai

Montay István ácsmester terve

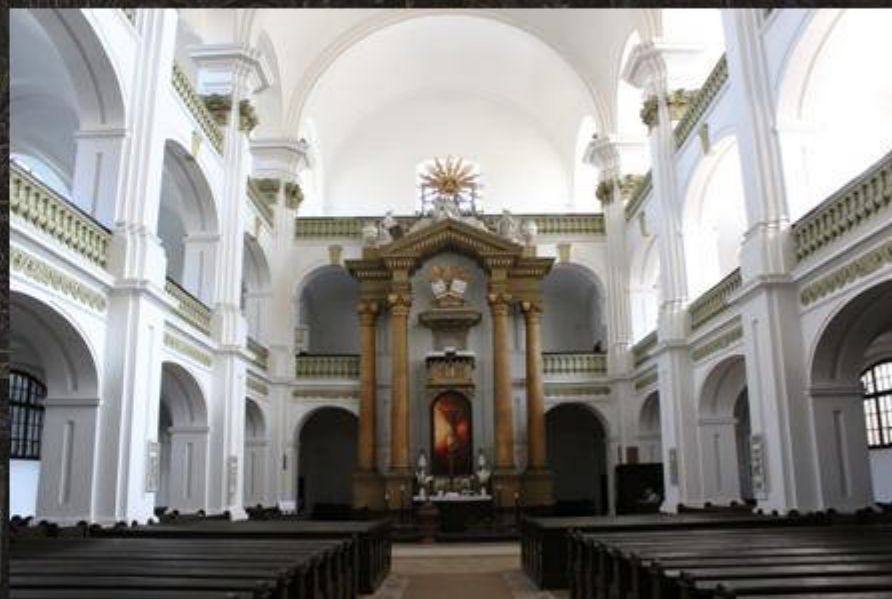
Lipniczky Imre kőműves mester terve

A Nagytemplom eredeti arculata:

erőt sugárzó puritán egyszerűség

A Történetkönyv 1804-es állapotot bemutató leírása szerint:

- Kívül-belül fehérre festett falak
- Márványszínre festett oszlopok
- Vörösfenyőből készült ablakok
- A keleti és a nyugati oldalon fa karzatok, alabástrom színben, aranyozva
- Zaluzsányi (Gömör) égetett téglapadló
- Dobsinai zindelyfedés a tetőn, a tornyon zöld színre festve

Hasonló lehetett, mint a békéscsabai Nagytemplom

-„a második bolthajtáson az oltár felett Jakab 1,22 mondat van leírva.”

„Legyetek az igének cselekvői, ne csupán hallgatói, hogy be ne csapjátok magatokat.”

/az új fordítás szerint/

A Nagytemplom eredeti arculata:

erőt sugárzó puritán egyszerűség, folyamatosan gazdagítva

A Történetkönyv leírása szerint:

- 1815: szőlő-motívumos vasrácsok a karzatokra, fehérre festve, aranyozva
- 1816: oltár körüli bimbós rácsozat, aranyozva
- 1817: kőlap burkolat a korábbi égetett téglapadló helyett
- 1818: sekrestye és kegyeszer tároló építése a keleti oldalon

A templomtorony titkai

- Minden bizonnyal már 1786-ra, de **1788-ra legkésőbb felépült** (a toronyórát – Steiner János abaúji mester munkáját - ekkor szerelték fel)
- 1786-ban hivatalosan is megszűnt a toronyépítés tilalma
- A királyhoz intézett „felségfolyamodványban” torony építését is kérelmezték
- Elhelyezkedése és szerkezeti megoldásai alapján is egy időben készülhetett az épület többi részével, esetleg a tetősík feletti része lehet(ne) későbbi

A templomtorony titkai

- 1823-ban a torony terét a padlástértől leválasztották, a fellobbanó tüzeket figyelő örök részére szobát építettek; a befalazott nyílások ma is jól láthatók
- A toronytestbe vezető, északi oldalon nyíló lépcső ma is ezt az elrendezést őrzi
- Az épület tökéletes keletelését mutatják az égtájakat jelző vasnyilak

A felvezető lépcső

A toronyóra szintje

Padlástéri szint

Pillantás a padlástérbe

- A főhajó és az oldalhajó boltozatai között jelentős, kb. 1,5 m magasságkülönbség figyelhető meg
- A téglából rakott boltozatokon keresztirányú erősítő sávok futnak végig
- A tetőszerkezetet először 1842-ben javították, erősítették (tervező: **Holecz András** Borsod vármegyei mérnök, kivitelező: **Hlavács János** kassai ácsmester)

Az oldalhajók boltozatai

Tetőszerkezet a középtengelyben

A templomtér berendezése – az oltár

- A Történetkönyv és a korabeli jegyzőkönyvek adatai alapján az oltár építményt 1796-ban készítette **Reizinger János** jolsvai faszobrász mester
- Az oltárkép **Wurczninger** (Wurtzinger) **Mihály** kassai festő alkotása 1801-1803-ból, aki 1790 körül készítette a tuzséri Lónyay-kastély freskóit is
- A keleti oldal fa karzata miatt az oltár eredetileg előrébb helyezkedett el
- A restauráláskor előkerült cseh felirat: „*Krisztus ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök váltságot szerzett.*” (Zsid. 9. 12.)

A templomtér berendezése – a szószék

-Készítésének pontos ideje nem ismert, a megyei műemléki topográfia szerint a 18. század végéről származik

-A Történetkönyv adatai szerint eredetileg a szószékre a **2Tim 4,2** volt felírva:
„hirdesd az igét, állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan az idő, feddj ints biztass teljes türelemmel és tanítással!”

Különleges templomablakok

-Az előregedett régi fa ablakok helyére 1865-1866-ban építették be a ma is látható filigrán, cink-ón keretezésű szerkezeteket

-Tervezője **Gaál József**, a miskolci zsinagóga egyik építőmestere (1861-1864)

Az egyik megújult emeleti ablak

A miskolci példa

Földszinti ablak

A Nagytemplom százéves jubileuma:

új külső „ruhát” kap az épület

- Első lépésként 1883-ban **id. Király Sándor** építész (1840-1906), a korszak ismert építési vállalkozója rézlemezzel fedte újra az épületet – ekkor kerültek a toronygömbbe is új iratok
- A templom homlokzatainak új tagolási rendjét **Melhouse János Gottlieb** építőmester tervei alapján id. Király Sándor valósította meg
- A templom külső nagyrészt ekkor nyerte el mai formáját

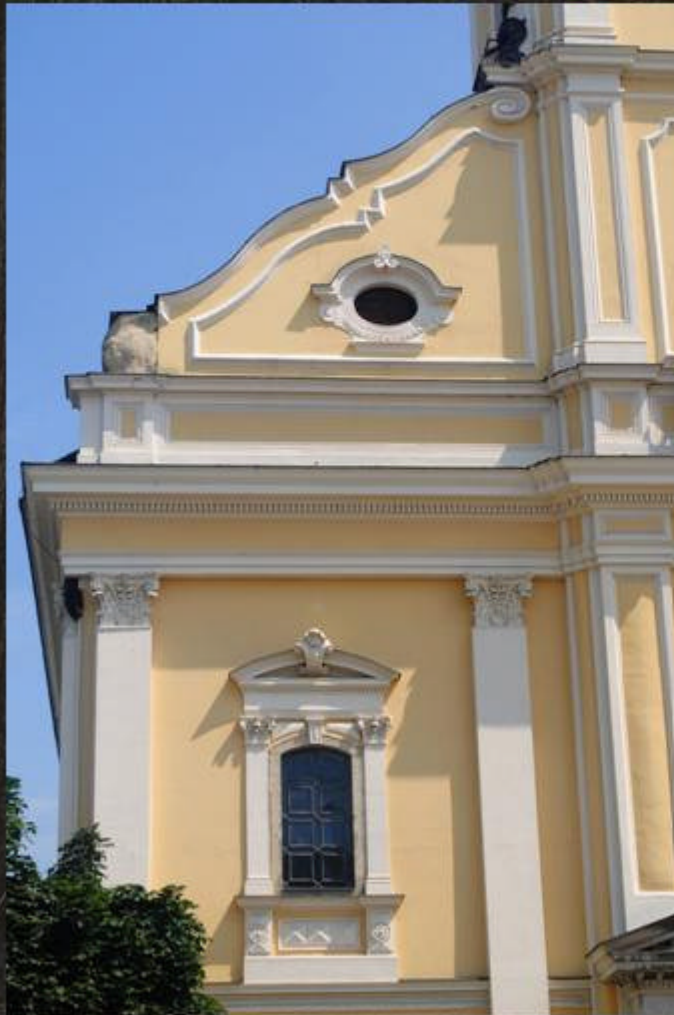
A Nagytemplom százéves jubileuma:

új külső „ruhát” kap az épület

- Az átalakítás leglátványosabb eleme a nyugati oldal reprezentatív kapuépítménye, „ERŐS VÁRUNK AZ ÚRISTEN” felirattal, növényi indás díszítéssel
- A homlokzatok erős vertikális hangsúlyt kaptak, a záró főpárkány kialakítása gazdagodott, a kőkeretes ablakok díszes keretezést kaptak
- Az új tagolóelemek plasztikussá tették a megjelenést, árnyékhatásokat előidézve

A Nagytemplom százéves jubileuma: új külső „ruhát” kap az épület

A Nagytemplom százéves jubileuma

Forrás: Építészeti történeti dokumentáció, Jósa András Múzeum gyűjteménye

A Nagytemplom átalakításának tervezője

Melhouse János Gottlieb ma is álló nyíregyházi alkotásai

Hősök tere -
Rákóczi u., volt
Gredig-ház
(1866)

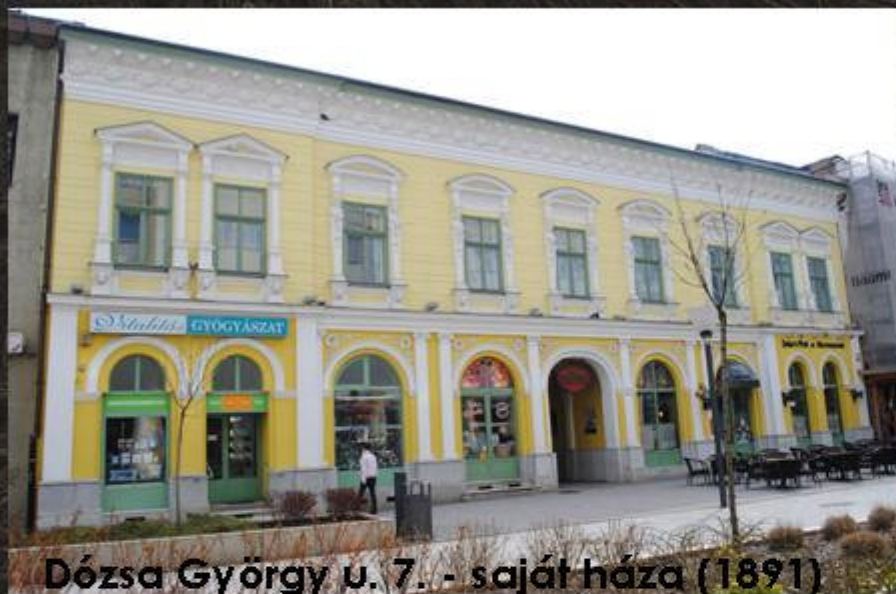
Sóstó, Svájci Lak
(1866)

Református templom
(1873-1883)

A Nagytemplom átalakításának kivitelezője

id. **Király Sándor** (1840-1906) nyíregyházi alkotásai

Dózsa György u. 7. - saját háza (1891)

www.profila.hu

A Szarvas u. 12.-14. alatt állt zsinagóga (1880), mellette az elemi iskola (1897)

Dózsa György u. 6.
– az egykori Európa szálló (1880, lebontva 1990 k.), ma Európa Ház áll a helyén

Üdülőzet Nyíregyházáról

Nőszéki polg. leány iskola

Az egykori Leányiskola épülete a Luther-házzal szemben (1896, lebontva 1980 k.), ma a Kiskörút húzódik itt

Kivitelezési munkái: református templom, a Kossuth Gimnázium keleti szárnya (1905-1906)

A templombelső elnyeri mai arculatát – új orgona épül

-A tervezett belső díszítőfestést megelőző lépésként 1910-ben **Rieger Ottó** által tervezett új orgona került a templomba, ehhez megfelelő méretű és teherbírású, vasbeton szerkezetű nyugati karzatra volt szükség.

-A karzat íves mellvédjén is megjelenik az „**ERŐS VÁRUNK AZ ÚRISTEN**” felirat

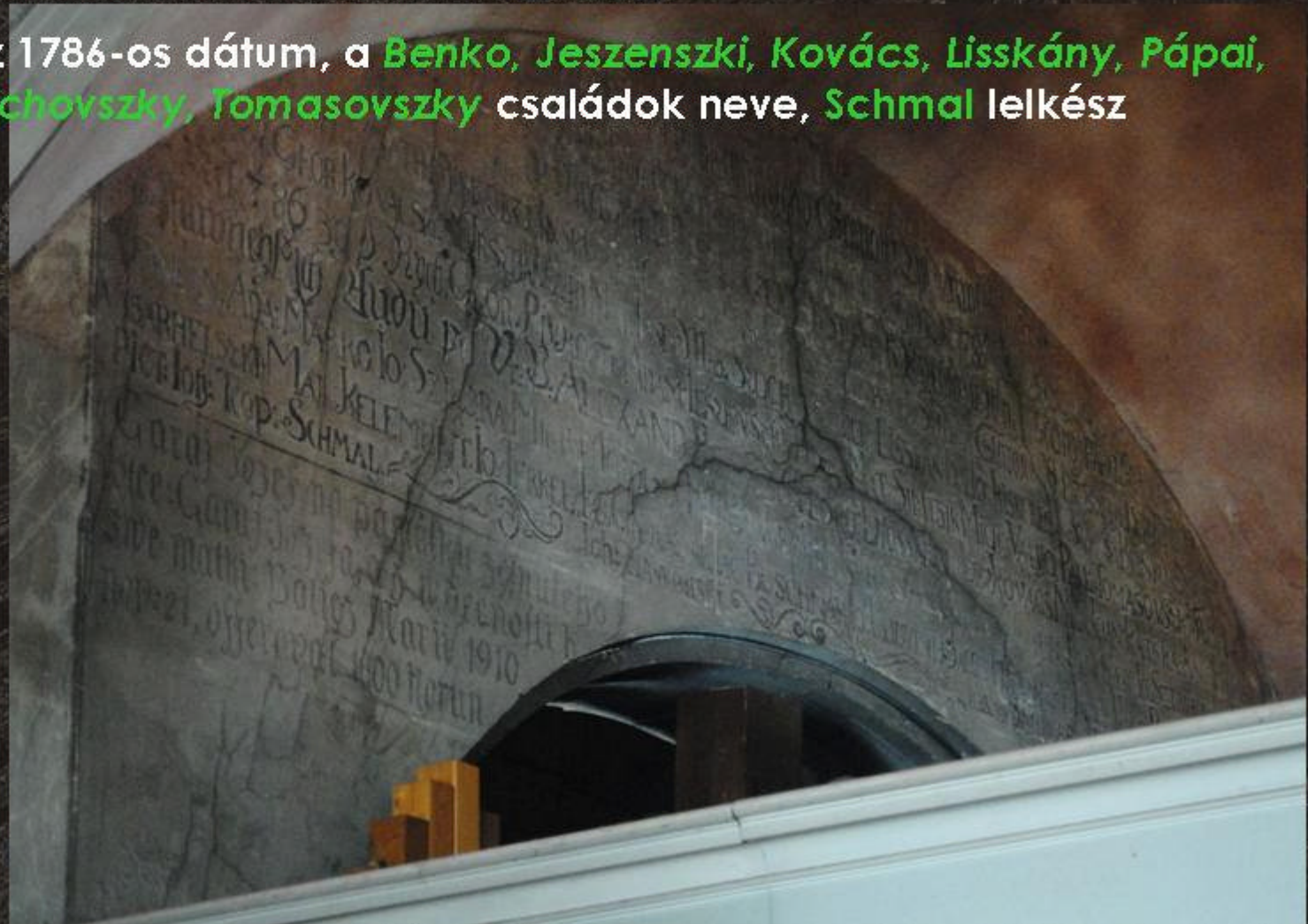
-Az orgonaépítmény kialakítása a templom eredeti barokk stílusához illeszkedik

Templomépítő elődeink rejtett „üzenete”

-Az orgonaépítmény mögött-fölött, a torony keleti falán, nehezen észrevehető helyen egy gót betűs feliratokkal teli falfelület látható

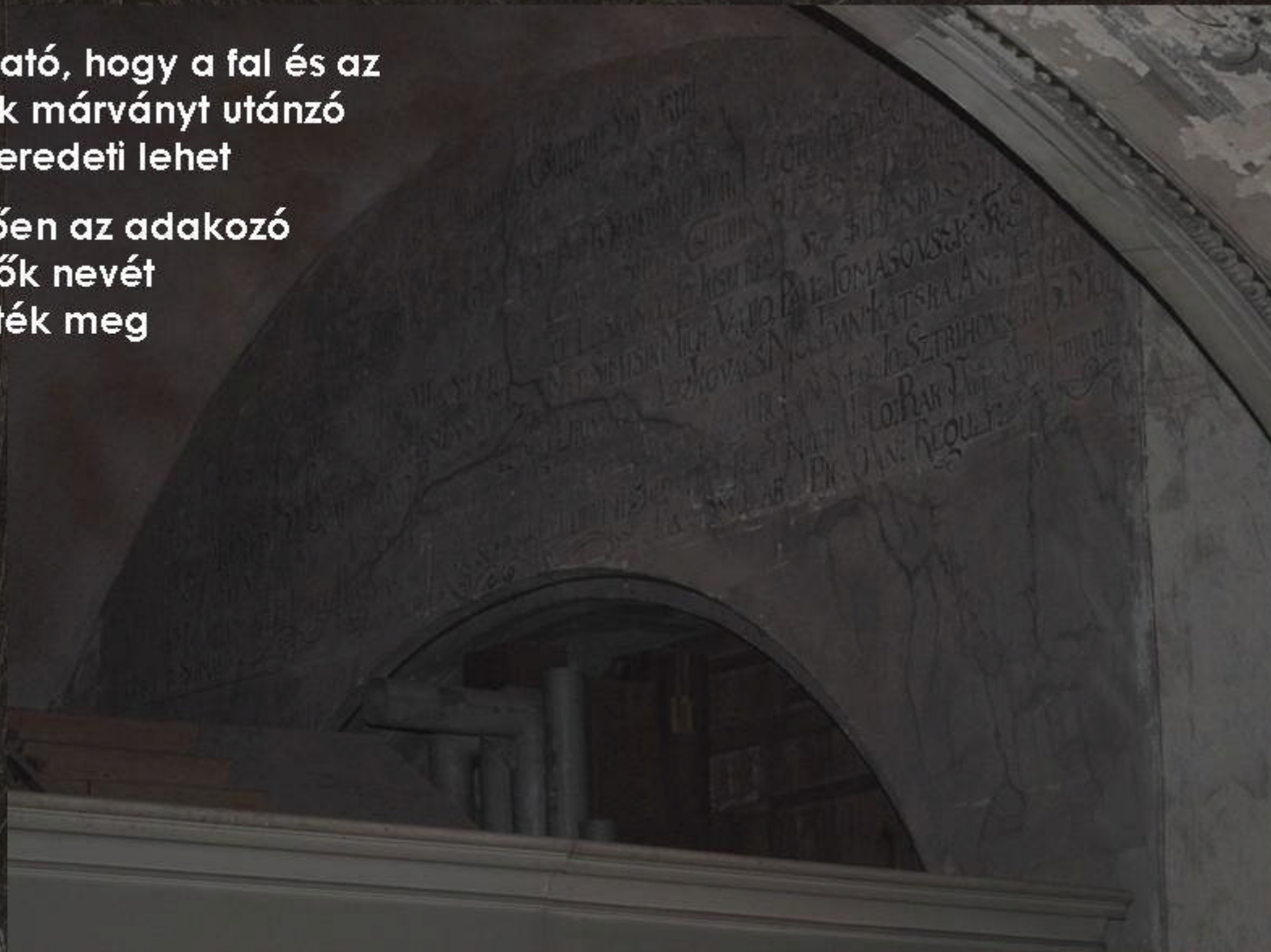
-Tisztán olvasható az 1786-os dátum, a **Benko, Jeszenszki, Kovács, Lisskány, Pápai, Smolar, Szikora, Sztrichovszky, Tomasovszky** családok neve, **Schmal** lelkész nevével bezárólag

Templomépítő elődeink rejtett „üzenete”

-Jól látható, hogy a fal és az oszlopok márványt utánozó festése eredeti lehet

-Vélhetően az adakozó családok nevét örökítették meg

A templombelső elnyeri mai arculatát – új díszítőfestés

-A korabeli jegyzőkönyvek alapján a város szülötte, **Benczúr Gyula** (1844-1920) 1909. október 17-én „*megnézte templomunkat és az átalakítására vonatkozó terveket*”, valamint „*az átalakításra vonatkozólag kifejezte véleményes javaslatát.*” Jóváhagyta többek között az oltár átalakítás nélküli megtartását.

-A belső tér díszítőfestésének koncepciója és kivitelezése **Gróh István** (1867-1936) nevéhez fűződik, aki korának elismert tanára, iparművésze és művészeti írója volt.

-Gróh István Nyíregyházán, majd Rozsnyón rajzot tanított, 1896-tól a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára, majd 1917-től rektora volt. Több műemlék díszítőfestését restaurálta, valamint más templomokban is dolgozott.

Főbb művei:

Eperjes, Rákóczi-ház (1901), Lőcse, Thurzó-ház (1907), Békéscsaba, rk. templom freskók (1925-27)

A templombelső elnyeri mai arculatát – új díszítőfestés

-A **nyíregyházi Nagytemplom belső tere** gazdag díszítőfestésének köszönhetően **egyedülálló** a hazai evangélikus templomok között

-Több, a 19. század második felében épült templom belső kifestése is jóval visszafogottabb (pl. Budapest-Fasor, Körmend, Sámsonháza, Szombathely)

-Hasonló, barokkos jellegű díszítőfestésre néhány példa:

Forrás: Veszendő templomaink III.

Magyarbóly (1854-1858)

Celldömölk (1896-1897)

Miskolc (díszítőfestés: 1941)

A templombelső díszítőfestésének részletei

- Gróh István jó érzékkel választotta ki az épület eredeti barokk stílusához legjobban illeszkedő **neobarokk-neocopf** formavilágot; tanítványaival 10 hónap alatt készültek el
- A felületek díszítése alulról felfelé fokozatosan gazdagodik
- Az alapszínek a földszinten a szürke, arany és az okker, ehhez az emeleten a kék társul

Boltozat sarok

Boltozat indítás

Földszinti ablak

A templombelső díszítőfestésének részletei

- A falfelületek díszítései rendkívül plasztikusak, térbelinek hatnak
- A szőlő (levél) és a búza (kalász) motívuma több helyen is megjelenik

A templombelső díszítőfestésének részletei

-A főhajó oldalfalain a karzat mellvédek alatt búzakalászokkal átfont, füzérdíszes táblák találhatóak, felváltva pálmaágakkal és bibliai idézetekkel, amelyek az adott tér(rész) liturgikus funkciójára utalnak

-Az oltár közelében: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterheltettek és én megnyugosztalak titeket.” (észak) illetve: „Aki eszi az én testemet és issza az én véremet, az énbennem lakozik és én is abban.” (dél)

-A szószék közelében: „Tudakozzátok az írásokat, mert nektek úgy tetszik, hogy azokban örök életetek legyen.” (észak) illetve: „Az Isten lélek, és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.” (dél)

A templombelső díszítőfestésének részletei

- Az oldalhajók emeleti boltozatait mindenhol azonos - füzérek, koszorúk, vázák, levéldíszek és építészeti elemek sokaságát figyelhetjük meg
- Az emeleti ablakokat gazdag festett, építészeti jellegű keretezés övezi

A templombelső díszítőfestésének részletei

- A leggazdagabb a főhajó mennyezetének díszítőfestése, a boltozati szakaszokon felváltva bibliai jelképek, illetve növényi díszítések láthatók, az adott tér(rész) liturgikus funkciójához igazodva
- Az ovális mezők és az észak-déli oldalon az építészeti tagozatok mindenhol azonosak, a sarkok kifestése változik (az oltár felett a **kenyér** és a **kehely** jelenik meg)

A templombelső díszítőfestésének részletei

A szószék feletti boltozati mezőben a mózesi kőtáblák előtt álló **kereszt** (Ó-, és Újszövetség), valamint egy nyitott könyvön égő **lámpás** (az Élet Könyve és Isten szava) látható; az örömhír, ami az igehirdetésben hangzik el.

A templombelső díszítőfestésének részletei

Az orgona feletti boltozati mezőben, elrejtve egy „erős vár”-jelkép, valamint egy kereszt rejtőzik nádszállal és töviskoszorúval.

A templomtér egyéb berendezései

- A színezett cementlapokból álló, különböző mintázatú **padlóburkolat** is 1910-ben készült (Kovács György munkája)
- A ma látható **padok** tervei is a díszítőfestést tervező Gróh István nevéhez fűződnek
- A neocopf jellegű két csillár és a falikarok is ebből az időszakból származnak

A templombelső elnyeri mai arculatát

A díszítőfestés és a berendezés elkészülte után a templomot 1910. december 18-án szentelte fel újból **Materny Lajos** tiszavidéki esperes.

A nyíregyházi Nagytemplom felszentelése (1786)

Részlet dr. Vietórisz István: Tirpákok című művéből

„Mekkora megtagadás és mekkora lélekerővel
Kapcsolatos szeretet, buzgóság, nélkülözés, hit
Húzta fel e falakat! most erről itt ne beszéljünk.
Nőtt ez a pálma a súly nehezéke alatt fel az égig.
Munkánk még nem egész, mint látni, hiányzik az oltár,
Szószék is kell még s odafent még orgona sincsen
És a toronyba' se szól, csak egy árva, kicsinyke harangunk –
S mégis a költségünk már eddig Rajna-forintban
Majdnem húszezerig rúg fel, s lesz hét, ami még kell...”

„Ekkor hálaimát mondott s olvasta a textust,
Szent Pálnak levelét olvasta a rómaiakhoz,
Tizenegyed részből az utolsó versszakot. Aztán
Csendes hangon előbb, később hangját felemelve
Lendületes szókkal szívükhöz szólt a híveknek.”

„Ó, Isten gazdagságának, bölcsességének és ismeretének mélysége! Mily megfoghatatlanok az ő ítéletei és mily kikutathatatlanok az ő útjai! Mert „ki értette meg az Úr szándékát, vagy ki lett az ő tanácsadója? Vagy ki előlegezett neki, hogy vissza kellene fizetnie?” Bizony, őtőle, őáltala és őreá nézve van minden: övé a dicsőség mindörökké. Ámen.” /Rm 11,33-36/ /az új fordítás szerint/

Idén ünnepeljük a templom felszentelésének 228.,
valamint az alapkövetelésének 230. évfordulóját...

Köszönöm a figyelmet!

